

Branka Tafra

**RAZNOLIKOŠĆU DO JEDNOSTI:
FRANJEVAČKI PUT
KNJIŽEVNOJEZIČNE UJEDNAKE**

Izvorni znanstveni rad
UDK 811.163.43 (091)

Uvod

Uloga bosanskih franjevaca i franjevačke književnosti u povijesti hrvatske kulture dosta je istraživana, a istraživan je i jezik te književnosti. Kratku sintezu s bitnim podacima o jeziku bosanskih franjevaca u osmansko doba dao je Pranjkić (2005) na osnovi proučavanja jezika pojedinih franjevaca (Pranjkić, 2000). Od jezikoslovaca koji su pisali o franjevačkom udjelu u razvoju hrvatskoga književnoga jezika treba svakako spomenuti Hertu Kunu čiji su radovi o značenju franjevačke koine u standardizaciji hrvatskoga jezika bili poslije poticaj mnogima da otvore prašnjave, stoljećima neotvarane korice franjevačkih knjiga. O ulozi franjevaca u standardizaciji hrvatskoga jezika pisao je dosta i Brozović. On je ([1972] 2006) izdvojio tri pristupa u istraživanju franjevačke književnosti: najčešći je bio sa stajališta povijesne dijalektologije, zatim rjeđi sa stajališta povijesne stilistike,¹ a treći je pristup sociolingvistički, koji su Kuna i Brozović uveli u istraživanja franjevačke baštine.

U ovom je radu pristup sociolingvistički jer se bavi ulogom franjevačke koine u standardizaciji hrvatskoga jezika, ali se ponešto razlikuje od dosadašnjih radova na tu temu. U radu se neće filološkim metodama opisivati ni jezik pojedinoga franjevca,² ali ni franjevačka koine, nego će se pokušati pridonijeti izgradnji teorijsko-metodološkoga okvira za povijesna književnojezična istraživanja, a izabrani će primjeri iz franjevačkih pisaca služiti samo kao ilustracija za dokazivanje postavljenih teza. Polazimo od dviju teza. Budući da je u povijesti bilo više književnih stilizacija na različitim dijalektnim osnovama, pretpostavka je da se u jeziku svakoga pisca u prošlosti odražava i njegov mjesni

---

1 Uzoran je primjer takvih istraživanja na tekstovima bosanskih franjevaca rasprava *Virtualnost dijakronijskih stilema* Krunoslava Pranjkića (1998).

2 Dosad je objavljeno dosta monografija o jeziku i pojedinih franjevaca i općenito o jeziku franjevaca, ali i zbornika posvećenih njima. Među ostalim, opsežnu literaturu ima *Hrvatski franjevački biografski leksikon* Leksikografskoga zavoda (Zagreb 2010) te Pranjkić (2005). Za Margitićev jezik usp. Slavko Vukomanović, *Jezik Stipana Markovca Margitića*, Filološki fakultet, Beograd 1971.

govor, a kako su pisci iz različitih krajeva, njihovi su idiomi, htjeli oni ili ne htjeli, utkani više ili manje u njihov književni jezik pa je to i razlog postojanja jezičnih razlika među njima. S druge strane, s obzirom na to da su stariji pisci svjesni tih razlika, oni su ih nastojali i prevladati kako bi imali što veći krug čitatelja ili, u slučaju vjerskih knjiga, i što veći broj slušatelja na misama koji će razumjeti njihove tekstove. Te dvije teze stoje na suprotnim polovima i ako su utemeljene, slijedi zaključak da je stoljećima vladala svojevrsna *napetost* između postojećih književnojezičnih razlika i težnji za zajedničkim književnim jezikom. Naime, zbog nepostojanja jedinstvenoga književnoga jezika pisci su se oslanjali na vlastiti idiom na kojem su se najlakše izražavali, ali su istodobno bili svjesni da je potreban jedan književni jezik te je svatko od njih svojim jezikom to i dokazivao. Da bi se ta napetost neutralizirala, mora se odgovoriti na pitanje: Ima li uopće nekakva reda i smisla u tom njihovu raznodijelektnom i raznovremenskom jezičnom miješanju? Moralo bi biti jer se u stoljećima književnojezične raznolikosti izgradio jedan hrvatski književni jezik. Zadaća je ovoga rada istraživanje postaviti u tom smjeru.

Prvo ćemo riječ-dvije o samoj povijesti, a potom pokušati vidjeti u čem se sastoji raznolikost, a u čem jednost, oboje oprimjereno franjevačkim književnim jezikom iz vremena standardizacije hrvatskoga jezika. Pritom ćemo se dotaknuti i nekih općejezikoslovnih tema kao što je pitanje sinonimije, varijantnosti, posuđivanja i jezičnoga normiranja. Franjevci su, osobito bosanski, uvelike pridonijeli ujednačivanju upotrebne norme prije same kodifikacije pa njihov jezik krije normne stalnice koje su utkane u današnji standardni jezik. U toj će se raščlambi naći i jezik fra Stipana Margitića. Postavili smo tezu da se u raznolikosti krije jednost, što poništava tezu o hrvatskim pokrajinskim književnostima, a osnažuje tezu o integrativnoj ulozi bosanskih franjevaca u izgradnji hrvatskoga književnoga jezika.

Koja povijest

S obzirom na to da se u istraživanju jezika franjevačkih pisaca³ najveća pažnja posvećivala “jezičnopovijesnomu značenju franjevačkih pisanih djela, ili možda točnije, njihovu značenju sa stanovišta historijske dijalektologije” (Brozović, [1972] 2006: 83), potrebna su neka povijesna razgraničenja. U periodizaciji povijesti književnih jezika primjenjuje se podjela na vanjsku i unutrašnju povijest. Vanjska se bavi funkcioniranjem jezika u nekom društvu, a unutrašnja promjenama gramatičke strukture te promjenama u leksiku. Franjevačka književnost pruža obilje podataka za obje. Prvom se poviješću

3 Obično naslovi monografija i radova glase: *Jezik fra N. N.*

bavi sociolingvistika, a drugom povijesna dijalektologija. U ovom radu neće biti riječi o drugoj povijesti, nego ćemo pažnju usmjeriti na prvu, na vanjsku povijest, ponajprije na pristup izučavanju te povijesti, koja se također može podijeliti na vanjsku i unutrašnju. Vanjska se bavi izvanjezičnim činjenicama vezanim uz povijest književnoga jezika, izdanjima jezičnih djela, djelovanjem jezikoslovaca, odnosom vlasti prema jeziku, jezičnom politikom, službenim propisima o jeziku, izborom korpusa, odnosno upotrebom jezika, a unutrašnja prati pravopisno i jezično ujednačivanje, odnosno razvoj pravopisne i jezične norme (Tafra i Košutar, 2011b). Premda su obje isprepletene i premda se trebaju razmatrati kao cjelina, često se odvojeno istražuju radi lakšega opisa pa će tako i ovdje biti, jer će biti riječi uglavnom o toj drugoj, unutrašnjoj povijesti.

Bosna i Hercegovina bila je oduvijek na vjetrometini povijesnih zbivanja, tlačili su ju mnogi silnici, nikad nije bila mirna zemlja unatoč frazeologiziranosti sintagme *i mirna Bosna*, pa ni sada kad bi trebala biti svoja i mirna. U toj dugoj, često i krvavoj povijesti jedina su svijetla stalnica njezini franjevci već više od sedam stoljeća. Njihova književnost obuhvaća uglavnom katehetska i propovjednička djela za obavljanje pastoralne dužnosti, a manjim dijelom i teološka djela za njihovo obrazovanje te ljetopise koji su za njihova života ostali neobjavljeni i koji su, osim hrvatskim, često bili pisani latinskim jezikom (Kuna, 1997: 169). Riječ je većinom o prijevodima ili preradama stranih predložaka, pa se zbog toga i zbog njezina nabožnoga didaktičkoga karaktera smatralo da je bosanska franjevačka književnost samo produžetak srednjovjekovne katoličke književnosti (Fancev, 1924). No, i kad je riječ o prijevodima, svaki autor daje tekstu nešto svoga, pogotovo u pjesmama koje su bile vrlo popularne u narodu. Djela su pisana književnim jezikom štokavske stilizacije koji je imao važnu ulogu u stvaranju hrvatskoga jezičnoga standarda. Uzevši u obzir jezik i pismo tih djela, tri su skupine pisaca. Jedni su pisali narodnim jezikom i bosančicom, npr. Divković, Matijević, Papić, Posilović, Margitić, drugi narodnim jezikom i latinicom, npr. Bandulavić, Ančić, Radnić, Lastrić, a manjina je pisala latinskim jezikom, npr. Juraj Dobretić Dragišić, što je i razumljivo s obzirom na ulogu koju su franjevci imali u narodu (Jurić-Kappel, 2013: 124). Pritom valja istaknuti da se starija bosanska franjevačka književnost ne prisvaja, ona je dio kulture Bosne i Hercegovine, ali ima svoje važno mjesto i u hrvatskoj kulturi. S obzirom na to da je riječ o ulozi franjevačke književnosti u standardizaciji hrvatskoga jezika, istraživanje se te teme odnosi na franjevačke pisce 17. i 18. stoljeća, a kad bismo uključili i vrijeme kodifikacije hrvatskoga jezika, morali bismo uzeti u obzir i djelovanje fra Grge Martića s kojim se zaokružuje dugi put razvoja hrvatskoga književnoga jezika na kojem je franjevačka sastavnica nezaobilazna. Iako hrvatski jezikoslovci nisu suglasni kad počinje standardizacija hrvatskoga jezika, iako se još mnogi

drže Brozovićeve učenja o sredini 18. stoljeća kao početku standardizacije, smatramo da se početak podudara s početkom 17. stoljeća (Tafra, 2012⁴) kad izlaze djela Matije Divkovića, oca bosanske književnosti, i Bartola Kašića, oca hrvatske gramatike.

Što se tiče povijesti normiranja hrvatskoga jezika, treba razlikovati razvoj upotrebne norme i razvoj eksplicitne norme. Književni se jezik spontano razvijao i ujednačivao, ali kad su se javili prvi rječnici i gramatike, tada je već na djelu bilo plansko normiranje jer su oni imali ulogu autoritativnih priručnika i jer su osim deskriptivne uloge imali i preskriptivnu zadaću s obzirom na to da su bili namijenjeni školskoj porabi. Poznato je da se jezik bosanske franjevačke književnosti naslanjao i na čakavsku, ali i na stariju, srednjovjekovnu bosansku književnost. U izgrađivanju hrvatskih književnih mikrojezika⁵ na osnovi različitih dijalektnih osnova, ali i na osnovi svjesnoga miješanja, svoju su ulogu odigrale urbane sredine s bogatom književnošću, franjevački književnojezični uzus, kulturni krugovi oko plemićke elite, primjerice oko Frankopana i Zrinskih, te usmena književnost. Dok norma postane obvezna u javnoj komunikaciji u jezičnoj zajednici, ona prolazi dug put izgrađivanja, a upravo su na tom putu franjevci imali veliku ulogu, i kao jezikoslovci, ali i kao književnici. Ujednačenosti njihova jezika i pravopisa, osobito slovopisa, pogodovalo je nekoliko čimbenika, a najvažniji je što Bosna srebrena ima i prostorni i vremenski kontinuitet, dakle zauzimala je stoljećima velik prostor na kojem je kao redodržava bila jedina organizirana institucija koja je imala integrirajući karakter, koji se nije izgubio ni nakon ustrojavanja novih provincija u 18. stoljeću.

Obrazujući i prosvjetljujući puk franjevcima je najčešće jedino sredstvo koje su imali u rukama bila knjiga. Knjige su bile pisane jezikom razumljivim narodu, a to je bila upravo književna stilizacija štokavštine, u što su se uvjerali mnogi, čak i neštokavci kao što je bio Bartol Kašić. Odatle već u 17. stoljeću dosta pisaca uzima *bosanski dijalekt* za uzor kakav treba biti književni jezik, a to znači književni jezik štokavske osnove.

Raznolikost

Podataka o međudijalektnom prožimanju, odnosno o raznodijalektnim i raznovremenskim obilježjima u hrvatskoj starijoj književnosti ima jako mnogo u kroatističkoj jezikoslovnoj literaturi pa se ta raznolikost ne treba posebno

4 Usp. posebno raspravu *Sedamnaesto stoljeće – predstandardizacijsko ili standardizacijsko razdoblje hrvatskoga jezika*.

5 O pojmu književnoga mikrojezika usp. Duličenko (1981).

dokazivati. Ipak, ne možemo a ne spomenuti da je davno već Jagić uočio da je to miješanje bila uobičajena pojava. U svojoj povijesti hrvatske književnosti zaključio je, među ostalim, da je zamjenica *ča* u znanosti dobila nezasluženu važnost, nezasluženu “jerbo se vara, tko misli, da su s izgovorom *ča* namah uzko spojene i sve ostale osobine”. Tako ima tekstova koji su čakavski po drugim obilježjima, iako nemaju zamjenicu *ča*, i obratno, ima ih koji uz nju imaju nečakavskih obilježja. “Svakako je zanimivo, što se u mnogih bosanskih list. pojavljuju uprav svi pojavi čakavizma, samo rieči *ča* neima, a opet kasnije u književnosti Dalmatinskoj ima mnogo primjera, da je jezik skroz novije naravi, ali s riečju *ča*” (Jagić, 1864: 346). Jagić navodi da u pisaca istodobno supostojе *ča*, *zač*, *nač* uz *ništar* ili *nišće*.

Standardolozi nikako ne bi kao Jagić smatrali da je “normalno” miješanje raznodijalektnih elemenata. Više je razloga zašto se povijesna interferencija mora tumačiti drugačije nego današnja. Dok je “normalno” da fra Stipan Margitić (1708: 129) piše ovako: “u misecu, u zvizda, u elementi koja se vide od svega svieta”⁶, ili: “ali ne velim ti ja da ideš po svietu obukav se u vriću” (1708: 140), dotle se, osim u razgovornom funkcionalnom stilu standardnoga jezika ili pak u supstandardnim idiomima, ne bi u tekstu namijenjenom javnoj komunikaciji mogli “propustiti” bez lektorske intervencije ovakvi ili slični primjeri: “Prošli misec zaboravija sam se javit. Mogu li odgovarati u siječnju?”⁷ To je i razlog zašto jezikoslovci moraju primijeniti različite metode u jezikoslovnom istraživanju suvremenih i povijesnih tekstova. Još u vrijeme ilirskoga pokreta bilo je “normalno” da se u *Danici* (1848, br. 2, str. 5) pojavi pjesma crnogorskoga vladike Petra Petrovića Njegoša, koji je bio pretplaćen na *Danicu* i *Narodne novine*, pod naslovom *Pozdrav rodu na novo lieto* u kojoj su ovi stihovi: *Lipo, lěpo, lepo, liepo, / Bilo, bělo, belo, bielo, / Listići su jednog cvieta*. Ta je svojevrsna slovopisna i jezična igra rezultat ideološkoga programa *Danice* i ilirskoga kruga, ali je činjenica da se u cijeloj povijesti nalaze usporedo slični primjeri koji pokazuju raznolikost koja se shvaća kao varijantnost istoga ili sinonimičnost u istome. Kada je riječ o istome, a kada o dvome, teško je sa sigurnošću reći. Mlađi primjeri iz 19. stoljeća uzeti iz *Danice*, a mogli su se naći i u drugim izvorima, s obzirom na leksički odnos u nizovima, mogu biti istoznačnice, na što navodi redosljed para *dugme* i *gumb*, i istovrijednice, što svakako jest hrvatsko-njemački par, ali neki primjeri mogli bi biti i standardnojezični u opreci prema nestandardnojezičnim članovima niza: *rode* (*štroci*); *kazni* (*pedepsa*, *kaštiguje*); *userdan* (*muthig*;⁸ *derznoven*,

6 Podvukla B. T.

7 Primjer iz e-komunikacije.

8 U Zagrebu je čitateljima *Danice* očito ponekad razumljiviji njemački nego hrvatski.

hrabar); *snaga* (*jakost, moć*); *dugme* (*gumb*), *gumbu* (*dugmetu*) (*Danica* 1836: 182–183).

Za povijest bi hrvatskoga jezikoslovlja bilo zanimljivo utvrditi u kojim je slučajevima pisac u raznolikosti vidio sinonimiju, odnosno jedan jezik, a u kojim je vidio dva jezika, odnosno u kojim je slučajevima posuđivao pa je samo tumačio nepoznato poznatim, a u kojim je iz književnih djela uzimao kao svoje, kao istoznačnice. Za ilustraciju evo nekoliko primjera koji se mogu smatrati istoznačnicama (jedan idiom), a možda neki i istovrijednicama (dva idioma), pogotovo što je češće jedan parnjak aloglotem (Margitić, 1708): *zlamenje aliti slovo* (130), *Inglitera⁹ aliti Anglija* (140), *sata aliti ure, dudovi aliti murve* (149), *butigu aliti duganju* (155), *ekser aliti klinac* (169), *soldati aliti vojnici* (172).

U miješanju nije bilo nekoga reda jer se u istoga autora znala naći ista riječ jednom ikavska, drugi put jekavska, jednom zapisana morfonološki, drugi put fonološki, ili padežni oblik neke riječi jednom sa starim nastavkom, a drugi put s novim. Vrlo su rijetka djela kao što je poliglotski konverzacijski priručnik, u nekom smislu rječnik (*Lugat¹⁰*), koji se čuva u Istanbulu u Aja-Sofiji i u kojem ima zapisanih hrvatskih riječi. Taj je rječnik nastao krajem 15. stoljeća, a uz slavenske ima još arapske, perzijske i grčke riječi za potrebe tadašnje mnogojezične države. Zanimljiv je zato što ima dvije verzije, jedna je ekavska, a druga jekavska, uvjetno rečeno srpska i hrvatska, koja je nastala prijepisom prvoga rukopisa (Putanec, 1990). Nije posrijedi obično jekaviziranje, nego ima i nekoliko leksičkih zamjena, npr. *dućan* u *stačon* (= *stačun*), *svetnik* u *lućerna*, koje upućuju da je riječ o dubrovačkom govoru.

Ovdje nas zanimaju raznovremenski i raznodijalektni jezični elementi u hrvatskom književnom jeziku tijekom njegove povijesti. Možemo ih nazvati unutarjezičnom raznolikošću nasuprot jezičnoj raznolikosti svijeta, pojmu u genetskoj lingvistici. Zbog toga i u naslovu ovoga rada stoji *raznolikost*. Da bi bilo jasnije o čem je riječ, neka posluži poredba s proglasom Ljudevita Gaja uoči 2. godišta *Danice* (1835) u kojem se izlaže program: “Naša slovnica i naš rječnik jest *čitava Iliria*. U tom velikom vertu (bašči) imade svagde prekrasnoga cvětja, saberimo sve što je najbolje u jedan vėnac.” Proglas nosi datum “6. prosinca (grudna) 1836.” te sa sinonimima *prosinac* i *gruden*, *vrt* i *bašča* otkriva jednako shvaćanje hrvatskoga književnoga jezika koje je toliko puta viđeno u prethodnim stoljećima. Paralele su očite. Ilirci su u programu imali jedan jezik za sve južne Slavene (makrorazina), a kodificiran je hrvatski jezik za Trojednicu (mikrorazina). Jednako su tako prije njih pisci u svoj književni jezik uzimali

9 tal. Inghilterra

10 Tako se zove u rukopisu. Taj je rukopis objavio Werner Lehfeldt: *Eine Sprachlehre von der Hohen Pforte ...*, Böhlau Verlag, Köln –Wien 1989.

jezične elemente iz cijeloga hrvatskoga jezika (makrorazina), što je neke navelo na zaključak da je riječ o tronarječnoj osnovi, a na kraju je kodificiran općenacionalni jezik na novoštokavskoj osnovi (mikrorazina), s posuđenicama iz drugih dijalekata koje su ušle u standardni jezik po istim zakonima kao i iz stranih jezika prošavši prilagodbu prema normama standardnoga jezika.

Prijeko je potrebno još nekoliko pojmova i naziva razjasniti da bi se mogao graditi teorijski model istraživanja te raznolikosti. Budući da je u hrvatskoj književnojezičnoj povijesti bilo više književnih stilizacija na nekoliko dijalektnih osnova, svaka je od njih poseban književni mikrojezik. Nema nikakva razloga da se ne govori o kajkavskom književnom jeziku i u prošlosti i u sadašnjosti, ali jednako tako i o štokavskom i drugima. Imenovanje po upitnoj zamjenici samo je pomoćno sredstvo za lakše razvrstavanje pojmova, slično *ilirskomu* kojim imenujemo određeni tip književnoga jezika i pravopisa u 19. stoljeću i kad se više ne upotrebljava naziv *ilirski*. Kao što se svi povijesni nazivi jezika (slovenski, ilirički, ilirski, bosanski, horvatski, slavonski ...) mogu svesti pod nadređeni pojam – hrvatski, tako se i svi ti književni mikrojezici mogu svesti pod hiperonim – hrvatski književni jezik.¹¹ To je pojmovno i terminološko razgraničenje potrebno da se objasni status inodijalektnih jezičnih elemenata u jeziku starijih pisaca. Oni se po istoj metodologiji trebaju smatrati posuđenicama jer su došli iz drugoga jezičnoga sustava kao što su došle posuđenice iz drugih jezika. Kajkavska riječ koja se prilagodila u štokavskom književnom jeziku, kojega razvoj pratimo, treba imati isti status kao i talijanska koja se prilagodila (*kucec* > *kukac*; *aria* > *arija*). U tom slučaju kao što je talijanizam sinonim domaćoj riječi (*napjev*), tako su i inodijalektne posuđenice sinonimi u štokavskom književnom jeziku u prošlosti, npr. *kupa*, *kupica*, *ocet*, *poculica*, *tancovanje* ili *kvasina*, *vrtao*, *lincun*, *skalin* u *Lanosovića* (Tafra, 2012: 116). Samo jedan primjer fra Ivana Ančića (Tafra i Košutar, 2011a: 258) vrlo dobro pokazuje o čem je riječ: *čardin*, *aliti giardin*, *aliti vartao illi cvitchnak*. Dvije su vrste odnosa u ta četiri primjera: jedan je odnos dvaju jezika (*đardin* : *vrtao* i *cvićnak*) i drugi je odnos dvaju idioma unutar jednoga jezika (*vrtao* : *cvićnak*). U Ančićevu književnom jeziku riječ je o trima sinonimima, s tim da se jedan javlja u dvjema fonološkim varijantama¹².

Dva su tu problema koja treba objasniti: što su sinonimi i što su varijante. Često se ta dva pojma u literaturi ne luče jasno pa se proglašavaju sinonimima primjeri tipa *sport* i *šport*,¹³ iako je posrijedi jedna riječ s dvije varijante (inačice).

11 O tome više Tafra i Košutar (2011b).

12 Grafem *ç* mogao je označivati /č/ ili /ž/, što za ovu temu i nije bitno.

13 “U hrvatskome jeziku supostoje istoznačne riječi *sport* i *šport*.” http://hr.wikisource.org/wiki/Otvoreno_pismo_IHJJ_predsjedniku_Vlade_Republike_Hrvatske_Zoranu_Milanovi%C4%87u (Pristupljeno 22. 1. 2015.)

Stoga primjeri, koji se nalaze naveliko u starijoj književnosti, poput *trbu*, *trbuh*, *breg*, *brig*, *brieg*, ulaze u područje variranja jedne riječi, s tim da ćemo u pisaca ikavaca, kakvi su uglavnom bili bosanski franjevci, ali i mnogi drugi stariji pisci, jekavizme prepoznati kao inodijalektne elemente, ako im, naravno, nije porijeklo iz piščeva ikavsko-jekavskoga govora. Ostaje još da razjasnimo zašto primjere poput *sirćet*, *ocat*, *kvasina* (Tomo Babić), *tovar*, *oslac*, *magarac* (Josip Jurin) smatramo sinonimima i *vrime*, *vrieme* i *vreme* (Josip Jurin) fonološkim varijantama kad s teorijskoga stajališta to ne mogu biti jer pripadaju različitim idiomima. Naime, većina starijih djela sadrži jezična obilježja koja se moraju promatrati kao sjecišta povijesnih književnojezičnih konvergentnih silnica koje su objedinjavale književne izričaje na različitim dijalektnim osnovama. I kad se pitamo odakle novoštokavski nastavci u naših nenovoštokavskih slavonskih gramatičara u 18. i 19. stoljeću, ili jekavizmi u bosanskih ikavskih franjevaca, treba reći da su iz istoga izvora odakle i *bolta*, *pjat*, *štacun*, *kvasina*, *ocat*, *vanjkuš* ... Iz hrvatske su književnosti. Uostalom, Lanosović je (1778) jasno rekao da se *vrieme*, *vrjeme*, dakle jekavski odraz jata, u Slavoniji upotrebljava radi ukrasa ("Zierde", str. 4) pa, iako ikavac, ponekad i on "ukrasi" svoju gramatiku jekavizmom, npr. *diete* (str. 25), *slipe mish*, *bixanje* (*bjexanje*), *rika* (*rieka*) (str. 140), *lien* (str. 141) te naravno leksičkim sinonimima koji se mogu smatrati sinonimima samo u književnom jeziku toga vremena, iako s današnjega stajališta teorije jezika *tovar*, *oslac*, *magarac* nisu sinonimi¹⁴ jer pripadaju različitim idiomima. Jednako tako između riječi ili oblikâ koji pripadaju raznim razdobljima, dakle između suvremene riječi i arhaizma, ne uspostavljaju se sinonimijski odnosi jer ne pripadaju istomu vremenskomu odsječku. Da bi se uopće moglo govoriti o sinonimiji riječi, osim što isto znače, riječi moraju pripadati istoj vrsti riječi, istomu idiomu i istomu vremenskomu presjeku. U starijih se autora ta dva zadnja uvjeta protežu na hrvatski književni jezik kao krovni pojam za sve njegove varijetete i u sinkronijskom i u dijakronijskom presjeku, dakle kao prostornu i povijesnu cjelinu. Stoga se sinkronijski kriteriji ne mogu uvijek u potpunosti primijeniti i na dijakroniju, niti vrijede isti kriteriji, sosirovski rečeno, za jezik (*langue*) i za govor (*parole*) kao njegov ostvaraj. Osim sinonimije kao vrste leksičko-semantičnoga odnosa potrebno je razlikovati *sinonimnost* u jeziku i *sinonimičnost* u govoru. Pojednostavljeno rečeno, sinonimost je svojstvo leksema da može biti sinonim uz navedene uvjete, a sinonimičnost je svojstvo riječi koja se ostvaruje kao sinonim u određenom kontekstu. U jeziku kao sustavu *ocat*, *sirće* i *kvasina* nisu sinonimni, ali u jeziku nekoga pisca, bilo u sadašnjosti ili prošlosti, te su riječi

14 Ima jezikoslovaca koji ih smatraju sinonimima u hrvatskom standardnom jeziku. Argumentaciju protiv takva stajališta vidi u: Tafra, 2005: 235.

sinonimične jer se ostvaruju kao sinonimi.¹⁵

Podjela je povijesti na periodizacijske jedinice i na književne mikrojezike umjetna, a uspostavljena je samo zato da olakša njezin opis. Razdoblja se ulijevaju jedno u drugo, a književni se mikrojezici dodiruju i isprepleću. Kontaktološki se odnosi trebaju jednako promatrati bilo da je riječ između hrvatskoga jezika i drugih jezika ili između triju narječja i njihovih književnih stilizacija. Posljedice tih dodira odražavaju se na jednak način u književnom jeziku pa u Ančića *đardin* ili *vrtao* imaju status posuđenica koje se u nedostatku naziva uvjetno mogu zvati egzogene i endogene posuđenice.¹⁶ Jednako se tako i o dijalektnoj osnovi književnoga jezika treba uvjetno govoriti da bi se razgraničili književni idiomi radi lakšega opisa. Ona se određuje prema pretežitosti jezičnih obilježja, a zapravo je književni jezik bio otvoren utjecajima jednako drugih jezika kao i drugih dijalekata, ali i prethodnih književnih djela.

Ako se gleda cijela povijest hrvatskoga književnoga jezika, može se izdvojiti nekoliko ključnih razloga za pojavu unutarjezične raznolikosti koja je jedno od njezinih glavnih obilježja.

- a. U najstarijih pisaca, u 15. i 16. stoljeću supostoje u govoru stariji i noviji likovi. Riječ je o evoluciji jezika pa se u jednom odsječku vremena nađu oblici koji s današnjega stajališta pripadaju različitim razdobljima, npr. instrumentalni oblici na -i (*prid biskupi*) i na -ima (*grisima*) ili genitivni na -ø i -a (*zvizd i zvizda*), glagolski pridjev radni na -l i -o (*rekal, rekao*) itd. Takvi su primjeri u književnom jeziku odraz povijesnoga razvoja jezika, a ostaju duže u književnom jeziku nego u dijalektima jer se prenose preko knjiga.
- b. Još od glagoljskih tekstova neki su tekstovi nastajali na predlošcima starijih djela, npr. na čakavski se predložak naslanjao štokavski tekst pa je u njem ostalo čakavskih crta. Zbog toga su se ustaljena književna obilježja utkala u piščev jezik i prenosila dalje. U njih se mogu ubrojiti primjerice hiperjekavizmi i hiperhakavizmi.
- c. Mnoge su tekstove pisci prevodili s drugih jezika pa je stariji prijevod istoga izvornika poslužio kao predložak mlađemu te je miješanje posljedica kompilacije.

15 Bernardina Petrović (2005: 133) suprotstavlja dva pojma: sinonimija i sinonimičnost, iako pojmu sinonimičnost može stajati nasuprot samo sinonimnost, što potvrđuje i njihova tvorbeno prozirnost (sufiks -ost znači 'svojstvo').

16 S obzirom na to da smo naučili da su posuđenice riječi iz drugoga jezika, zabunu bi unijeli nazivi *inojezične* i *istojezične posuđenice*, iako je zapravo riječ o njima.

- d. Neki su pisci uživali autoritet te su snažno svojim jezikom utjecali na druge na razne načine, pa i svojim jezikom. U bosanskih franjevaca najveći je uzor bio kasnijim franjevačkim piscima Matija Divković te je dio jekavizama u ikavaca vjerojatno preuzet od njega.
- e. Mnogi su pisci, osobito franjevci, mijenjali mjesta svoga školovanja i službovanja i pritom su se upoznavali s dijalektnim bogatstvom hrvatskoga jezika, što je našlo svoj odraz i u njihovu književnom jeziku.
- f. Franjevci su do polovice 18. stoljeća bili u jednoj redodržavi, ali se stare veze nikad nisu pokidale pa su utjecaji dvosmjerni, što pokazuje popularnost i utjecaj *Babuše* Tome Babića (rođenoga pored Skradina) ne samo u Dalmaciji nego i u Bosni.
- g. Vrlo su često razlozi praktične naravi, a mogli bi se, današnjim jezikom rečeno, označiti kao namjena knjige širemu tržištu.

To su najčešći razlozi pojavi raznodijalektnih i raznovremenskih jezičnih crta u starijih autora. Unoseći raznodijalektne elemente u svoja djela, stariji su pisci pružali svojim čitateljima mogućnost izbora prema vlastitomu osjećaju poznatosti i pravilnosti, a naslanjanjući se nerijetko na starija djela i preuzimajući štošta iz njih, nekad svjesno, a nekad i nesvjesno, uspostavljali su kontinuitet književnoga jezika. Stoga nije ništa neobično da kajkavski pisci unose štokavske elemente ili štokavski čakavske, na primjer, što je već mnogo puta u jezikoslovnoj kroatistici opisano.

Zanimljivije je kako su pisci uočavali tu dijalektnu raznolikost i kako su prevladavali te barijere. Neka su zapažanja dijalektne raznolikosti vrlo često citirana, primjerice gotovo programatski Kašićev uvodnik *Ritualu rimskomu* u kojem su primjeri: *poslal sam, poslo sam i poslao sam*, koji korespondiraju s Habdelićevim primjerima: *lehko, lahko; osem, osam; jalen, jalan; nesem, nisam*. Mnogi su stariji pisci u uvodima svojih djela upozoravali čitatelje na njih i na to da će ponekad naići na riječi koje će se njima činiti čudne, ali da su one prave “ilirske”. Ta bi zapažanja bilo vrijedno skupiti i analizirati da se vidi koliko se ona podudaraju i koliko su točni dijalektološki podaci. U svakom slučaju posrijedi su dragocjeni podaci koji bi se mogli smatrati vrlo ranim, rudimentarnim temeljima hrvatske dijalektologije koja je kao znanstvena disciplina etablirana tek u 20. stoljeću.

Fra Stipan Margitić u *Izповiedi* u predgovoru veli (Jagić, 1864: 355): “Što nejednako izgovaramo, to nije čudo. Zašto još u staro vrime, gdi je bio jedan jezik, nisu jednako izgovarali, kako štijemo u mucu Isukrstovoj ... Tako u našoj Bosni i u našem jeziku svaki grad ima svoje rieči i izgovaranje osobito; i zato rečemo: ovo je šokac, ono je ercegovac, ono je boduo; i tako se poznajemo,

tko je odaklem; Arnauti iliti Arbanasi reku teke, Dubrovčani reku paraa, prahu; Ercegovci reku: čua sam, bia sam, bolan; Dalmatini reku: ča, zdravo, človik, vlasi; Arkaći reku: mani čoeče; Bošnjaci reku: belćim, zaer, a to je turski; Šokci vele kirvo (?) kanjava (?) i tako se jedni drugim šale. Još imena izprominjivana: u Dalmaciji zovu mlivo, muka; u Dubrovniku zidove zovu miri; u Ercegovini zovu oganj živaljem i tako mnoge druge stvari.”¹⁷ Pisci su se gotovo redovito obraćali čitatelju, upozoravali na dijalektne razlike i tako zapravo davali do znanja da je potreban jedan književni jezik, ali kako ga nema, objašnjavali su kojim oni jezikom pišu. I Margitić je, kako vidjesmo, sasvim dobro opisao dijalektne razlike, ali je čitateljima rekao kojim jezikom on piše: “Ja onako izgovaram, kako u nas u Jajcu govore” (Jagić, 1864: 355). Je li baš pisao onako kako se u Jajcu govorilo? Više je razloga koji tu tvrdnju osporavaju. Margitić “ističe sposobnost bosanskih fratara da lako uče strane jezike i da većina redovnika zna po tri ili četiri jezika” (Knezović, 2005: 46), odnosno kako fra Stipan kaže: “U nas u Bosni nejma redovnika, aliti ubo malo koji ne umiju tri ali četiri jezika” (Kuna, 1997: 173). Tekst je iz Margitićeva djela *Izpovied karstianska* (1704), koje je objavljeno u brojnim izdanjima i koje je bilo popularno gotovo kao Kačićev *Razgovor ugodni*. Djelo je u narodu bilo toliko omiljeno da su ga zvali *Stipanuša*, slično kao što je popularni *Cvit razlika mirisa duhovnoga* Tome Babića nazivao *Babuša*. Činjenica da su franjevci bili vrlo učeni ljudi vodi zaključku da se u njihovu književnom jeziku moralo odraziti znanje drugih jezika u najmanju ruku u popunjavanju leksičkih praznina za apstraktne pojmove posuđenicama. Dalje, već se po samom nazivu jezika dade naslutiti da ni Margitić ni njegova subraća ne pišu svojim mjesnim idiomima. Tako, da samo neke franjevačke pisce navedemo, Divković jezik naziva slovinski i bosanski, Šitović uz uobičajen ilirski naziv govori o hrvatskom jeziku stavljajući na naslovnicu da je *Pisna od pakla* složena “u hrvatski jezik”, Posilovićev je *Cviet od kriposti* “izvađen iz jezika latinskoga, u jezik Ilirički aliti Slovinski”¹⁸. Margitić jezik zove bosanski (“I mnoge su knjige štampali i iztomačili u jezik bosanski”) odnosno “bosanski, što zovu ilirički” (Knezović, 2005: 47). Margitić piše bosančicom, slovima koja puk bolje zna od latinice, ali koja su “ostavljena i zabačena posli Divkovića i Posilovića, a veoma su potribite knjige u Bosni u naša slova i u naš jezik” (Kuna, 1997: 174). Pismo je bosansko, jezik je bosanski, a i kraljevstvo je bosansko pa su to obilježja Margitićeva izrazitoga bosanskoga patriotizma, kako Kuna (1997)

17 Navodimo prema Jagiću da se vidi kako je veliki slavist stariju hrvatsku književnost i njezine vrijednost dobro poznao.

18 Prilog *Zborniku o Pavlu Posiloviću* (Gradska knjižnica “Juraj Šišgorić” Šibenik – Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Šibenik – Zagreb 2001), transliterirao s bosančice Pavao Knezović.

smatra. Bez obzira na naziv jezika riječ je o ustaljenoj književnoj koine. “U nazivlju kakvo su rabili djelatnici katoličke obnove pretežno je potisnuta inačica hrvatski. Za njih je to kad pišu latinski: *lingua Illyrica*, a kad pišu hrvatski: *jezik slovinski*” (Katičić, 2001: 14). Svi su ti nazivi pokrivali uglavnom štokavski književni jezik, češće većega opsega, a gotovo nikada manjega, pa kao ni drugi, ni Margitić nije pisao onako kako u Jajcu govore te se iz njegovih hrvatskih tekstova ne može rekonstruirati jajački govor. Druga je stvar njegov latinski tekst na kraju *Izповiedi karstianske* koji je transkribirao ostavivši nam vjeran izgovor latinskoga teksta s prijelaza 17. u 18. stoljeće (Knezović, 2005).

Filološke analize, kojih ne nedostaje u kroatistici, pokazuju obilje raznodijalektnih i raznovremenskih crta, dakle unutarjezičnu raznolikost u pojedinim pisaca. Za ilustraciju neka posluži samo nekoliko primjera iz Margitićevih propovijedi *Fala od sveti* (1708: 130)¹⁹ koji proturječe autoru da je pisao onako kako se govori u njegovu Jajcu i tek još nekoliko primjera iz drugih pisaca da potvrdi slično shvaćanje književnoga jezika.

Najočitiji raznodijalektni primjeri nalaze se u leksiku, odnosno u sinonimnim nizovima čiji članovi ne pripadaju istomu dijalektu, ali pripadaju književnomu jeziku pojedinoga pisca ili više njih kao što je čest slučaj sinonimnoga niza *ocat* (*ocet*), *kvasina*, *sirće(t)*. No, znak prepoznatljivosti međudijalektnoga miješanja jesu različiti odrazi jata. Upravo je bosanska franjevačka književnost najbolji pokazatelj potiranja podvojenosti. U njezinim temeljima nalaze se njezina dva najznačajnija pisca: jekavac Divković koji ima i ikavizama, koji piše bosančicom, i ikavac Bandulavić koji ima i jekavizama, koji piše latinicom. Zajedničko im je što su im djela bila onodobne uspješnice s mnogobrojnim izdanjima i što su obojica ostavila neizbrisiv trag u povijesti hrvatskoga književnoga jezika. I ostali bosanski franjevački pisci pokazuju otvorenost. Tako Posilović ima jekavski odraz u gramatičkim morfemima (*onizie*, *mnozie*, *tvojije*), a u osnovskim i ikavski (češće) i jekavski, kako se vidi već u naslovu: *Cviet od kriposti duhovni i tilisnie*. I u Ančića prevladava ikavski odraz jata, ali se nalaze i jekavizmi, osobito u sklonidbenim nastavcima i u kasnijim djelima, a preuzimao ih je iz djelâ svojih prethodnika, među kojima i od Posilovića, za kojega je Rešetar (1928–1929) rekao da poput Radnića “i on voli” jekavski izgovor, npr. *dvie*, *poslie*. Stoga nije ništa neobično što franjevački pisci, većinom rodnom ikavci, prihvaćaju jekavizme kao svoje. U tome su znali i pretjerivati pa nije rijetka pojava hiperjekavizama zbog neznanja ili zbog drugih razloga, kao što za Divkovićeve hiperjekavizme u slogu -ir Gabrić-Bagarić (2013: 31) pretpostavlja

¹⁹ O tom djelu više u ovom zborniku u radu Pavla Knezovića. Primjeri su pak iz toga djela u ovom radu navedeni prema rukopisu Pavla Knezovića koji je transliterirao propovijedi. Zahvaljujem mu na ustupljenom tekstu.

da su mogli “potjecati iz dva izvora: iz dubrovačkoga i iz bosanskih govora. Primjeri su izrazito brojni”, npr.: *sjeromah*, *sjeromaški*, *pijer*, *mijer*, *smijeriti*. Budući da je izmiješanost opća pojava u cijeloj starijoj književnosti (Tafra i Košutar, 2011a), podjela na ikavske i jekavske pisce nema neku veću važnost. Upravo je zbog toga svehrvatsko *rogato e* u vrijeme ilirskoga pokreta, jednako kao i Belostenčevo *é*, moglo objediniti vrlo brzo sve govornike hrvatskoga jezika u jedan književni jezik jer granice nikad nisu bile oštre.

Nadijalektnost pokazuje i fonem /h/ u fonemskom sustavu. Mnogi bosanski pisci, npr. Divković, Bandulavić, Posilović, Ančić, u svojim govorima nisu imali fonem /h/, što prenose i u svoja djela, ali usporedno se nalaze i mnogi primjeri s njim. Iz iscrpne analize svih primjera s tim fonemom Marković (1958: 64) zaključuje: “Turske je reči Ančić primio uhom i zato su one bez *h*, dok je one druge primio iz knjiga, pa je *h* pisao”, npr. *azna*, *aznadar*, *arčiti* nasuprot *heretici*, *homilija*, *historija*. Ostali primjeri pokazuju šarenilo: *oditi*, *biau*, *nošau* (imperfekt), *trbu*, ali *nahratio*, *trbuh*, *ohol*, *dohode*²⁰ itd.

Neobično je važno pratiti u pisaca pojavu novoštokavskih oblika da se vidi kako je hrvatski put izbora novoštokavštine kao dijalektne osnove standardnoga jezika bio samostalan. Izjednačeni nastavci za DLI mn. jedno je od glavnih obilježja novoštokavštine. Prvo su se javljali pojedinačno, potom se izjednačuju dativni i instrumentalni oblici, a lokativ poslije. Počeli su se javljati u 15. stoljeću, a u 17. stoljeću posve su rašireni. Sve do 19. stoljeća i u književnika i u gramatičara supostoje i stariji i noviji oblici bez obzira na stanje u piščevu govoru. Koliko su se pisci trudili da objedine postojeću jezičnu raznolikost u zajednički književni jezik, pokazuju brojni oblici kojih je najviše za I mn., u Ančića čak osam u imenica muškoga roda: -imam, -im, -i, -mi, -ima, -imami, -imi, -mima (Marković, 1958: 95). Unatoč toj brojnosti u Ančića se uočava tendencija izjednačivanja tih oblika te pojava novoštokavskih nastavaka u svim sklonidbenim vrstama (Tafra i Košutar, 2011a: 262): D mn.: *milostima*, *dušama*, *svima nama*, *kojima*; L mn.: *po ustima*, *u njima*; I mn.: *dilima*, *grisima*, *bozima*, *š njima*, *grišnicima*.

Margitić se ne razlikuje od ostalih pisaca jer u njegovu djelu (1708) supostoje i stariji i noviji oblici: *strašnim zlamenjim ukazati* (129), *među ljudima* (131), *prid biskupi*, *protiva njima* (132), *s očima* (133), *grisima našim* (141), *svojim ovcama* (201), *z dvima služavkama* (229).

Već se iz tih nekoliko primjera može zaključiti da štokavski književni jezik nije blizak ni jednomu organskomu govoru koliko god jezikoslovci znali tragati za jezičnim elementima autorova mjesnoga govora.

20 Navedeni primjeri preneseni su slovopisom kojim su pisani u citiranoj literaturi.

Sličnih primjera našlo bi se i u drugih autora. Iako su franjevci pisali ponajviše za obični puk pa im je jezik bliži narodnomu, kako se to obično navodi, za razliku od artificijelnoga jezika jednoga Ivana Gundulića, podrobna bi analiza pokazala da je i njihov jezik njegovan i da nije posvema narodni već i stoga što im je bilo potrebno mnogo riječi za apstraktne pojmove. Na primjeru fra Josipa Jurina s kraja 18. stoljeća jasno je o kakvu je izgrađenu jeziku riječ. Ni jedan govor ne poznaje sinonime tipa *tovar* i *magarac*, ni inačice *vitar* i *vjetar*, ni kovanice, a pogotovo ne kalkove, kakvih je u Jurina mnoštvo, npr. *dvogovorje* (dijalog), *skupnovlad* (republika), *svitopisje* (kozmografija), *zemljomirje* (geometrija), *tvrdovirje* (dogmatika) itd., a pogotovo ne poznaje učene riječi kakve su upravo te navedene. Iako Jurin, kao uostalom i druga njegova subraća, ne piše za “velike mudroznance”, nego za puk, njegov je jezik daleko iznad jezika priprostoga puka (Tafra, 2012: 136–137), pogotovo ako se osim leksičke i druge jezične razine uključe, na primjer, sintaktička na kojoj je očit utjecaj latinske sintakse od uobičajenih atributnih sintagmi u kojima je atribut iza imenice do upotrebe zamjenica i pridjeva u množini srednjega roda umjesto jednine (*zašto ova čineći* umjesto *ovo*), ali i još mnogih drugih (Pranjković, 2005).

Jednost

Povijest hrvatskoga književnoga jezika sastoji se od povijesti njegovih književnih mikrojezika, ali kad se uzmu u obzir konvergentne silnice među njima, jasniji postaje smjer razvoja koji od te raznolikosti na kraju vodi jednosti. Ispreplećući se i upotpunjujući se, svi ti tokovi jedni druge obogaćuju. Jedan od njih, vrlo snažan, bila je i franjevačka književna koine.

Unatoč velikomu utjecaju franjevačke koine na oblikovanje hrvatskoga književnoga jezika, ona se može ocijeniti samo kao jedan snažni prtok glavnoj rijeci jer je takvih pritoka bilo više. Naime, ako bacimo pogled na ukupnu povijest hrvatskoga književnoga jezika, vidljiv je velik književnojezični pluralizam (ne mislimo tu na funkcionalne stilove) počevši od triju pisama, nekoliko slovopisnih sustava unutar latinice, preko nekoliko stranih jezika kojima su pisali hrvatski književnici do nekoliko književnih mikrojezika u samom hrvatskom kojih je bilo i više od književnih stilizacija na osnovi triju narječja s obzirom na miješane tipove. U tu pak raznolikost treba ubrojiti i ikavsko-jekavsko dvojstvo samoga štokavskoga književnoga jezika, a u Bosni i šćakavsko-štokavsko dvojstvo. Ako se pogleda, primjerice, jezik Divkovićev i Bandulavićev, Ančićev i Margitićev, a možemo i Glavinićev i Levakovićev, Gundulićev, ali i Kašićev i Mikaljin, Habelićev, Belostenčev i Vitezovićev,

tolika je jezična raznolikost među njima da se opravdano postavlja pitanje što te autore povezuje osim same činjenice da su pisali hrvatskim jezikom, pogotovo što je on bio još daleko od općeprihvaćenoga jezika. Ostaje pitanje ima li kakvih poveznica u toj književnojezičnoj raznolikosti i koje su poveznice.

Iako tako različiti i jezik i pismo u tih pisaca, ipak ima nešto zajedničko. Slična im je književnojezična koncepcija, težnja za “najopćenitijim govorom”, kako bi Kašić rekao. Otuda svojevrsna jezična amalgamacija kao bitno obilježje povijesti hrvatskoga književnoga jezika još od crkvenoslavensko-čakavskoga prožimanja, s vrhuncem u 17. stoljeću u književnojezičnoj panslavenskoj koncepciji Jurja Križanića i nešto užoj u ozaljskom krugu, a nastavit će se sve do kraja 19. stoljeća kad se mjerilo jezične pravilnosti počne izvoditi iz novoštokavštine.

Prateći povijest hrvatskoga književnoga jezika, nameće se opravdano pitanje kako je u toj raznolikosti, što pisama, što književnih stilizacija, što miješanja među njima, mogao nastati jedinstven hrvatski književni jezik, odnosno kako su se mogle izgraditi njegove norme. Može li se uopće u toj šarolikost govoriti o normi kad se pod normom razumijeva izbor iz više postojećih mogućnosti, a već Divković nudi, a ne bira: *lug aliti gora, skale aliti l'jestve, krizma aliti potvrđen'je* (Gabrić-Bagarić, 2013: 44); vidjeli smo i da Ančić ostavlja otvoreno pitanje izbora: *čardin, aliti giardin, aliti vartao illi cvitchnak*; u Margitića (1708) čitamo: *šipka aliti prut, oštarija aliti krčma, bilig aliti zlamenje, plašt aliti kabanica, barjak aliti orugva, du[v]ar aliti zid, Konstantinopoli aliti Carigrad, šižmatik aliti odmetnik, trgo[v]ište aliti pijaca, figure aliti prilike, čudo aliti mirakulo, juriš aliti naskočen'je, lisica aliti lija, Tilo Gospodinovo aliti Brašančani četvrtak, skula aliti nauk, čatrnja aliti bunar, medika aliti likarija, sat aliti ura, bližnjik aliti susid*. Naveli smo više primjera Margitićevih sinonimnih parova u kojima je većinom jedan parnjak posuđenica, a drugi domaća riječ (*čudo aliti mirakulo, šižmatik aliti odmetnik*). Ti su parovi svakako sinonimi, a domaći parnjak ima funkciju svojevrsnoga tumača posuđenice. Jedan dio primjera obuhvaća razgovornu i knjišku riječ kao što je *du[v]ar aliti zid, lisica aliti lija*. Zanimljiviji su primjeri poput para *barjak aliti orugva* u kojem se posuđenica objašnjava riječju koju je Margitić mogao naći u dalmatinskih pisaca i koja je vjerojatno već u njegovo vrijeme bila arhaizirana, iako je slavenskoga porijekla.

Istraživanja hrvatskih gramatika od Kašićeve do Mareticeve otkrila su mnoge normne stalnice.²¹ Gramatike opisuju jezik koji se nalazi u knjigama pa su normativne odredbe izvučene iz njih. Tako se, samo jedan primjer za ilustraciju, i u književnim djelima i u gramatikama nalaze podjednaki nastavci

21 Tafra, 2012, osobito rasprava *Obilježja hrvatske gramatičke norme* do kraja 19. stoljeća.

u pridjevno-zamjeničnoj sklonidbi u m. i s. rodu GDL jd.: -oga, -omu, -om, što je ostalo i u suvremenom standardnom jeziku. Franjevački gramatičari dvojezičnih i trojezičnih priručnika, na primjer Lovro Šitović i Josip Jurin, prvi na početku 18. stoljeća, a drugi na kraju, daju dosta normativnih odredaba u svojim gramatikama kao što je ova: iako mnogi pišu *vrata od kuće*, to je neispravno jer je “izvan uprave gramatičke”, a valjano je samo *kućna vrata* (Tafra, 2012: 144). Sličnih primjera ima dosta.

Obilje istoznačnica i inačica koje se sreću prije kodifikacije nisu prepreka za postojanje normi jer su one neizbježne i u standardnim jezicima koji su vrlo izgrađeni, koji imaju preskriptivne priručnike za sve vrste normi. U hrvatskom su slučaju one povijesno uvjetovane s jedne strane postojanjem bogate književnosti na različitim dijalektnim osnovama i s druge strane sviješću pisaca o pripadnosti istoj jezičnoj zajednici, što je sve rezultiralo međunarječnom konvergencijom na višoj, iznaddijalektnoj razini. Prožimanja raznojezičnih i raznodijalektnih jezičnih crta obilježena bogatom sinonimijom uz jezični purizam najizrazitija je stalnica povijesti hrvatskoga književnoga jezika.

U složenoj povijesnoj slici raznolikosti, u kojoj se isprepleću višepismenost, višejezičnost, međudijalektno prožimanje, dakle pluralizam književnih jezika, što domaćih, što stranih, franjevci su sa svojom književnošću imali kohezijsku ulogu jer su svojom djelatnošću pokrivali sav štokavski prostor. Iz te bogate jezične raznolikosti ipak se već na osnovi i maloga broja iznesenih primjera iščitava što je jednako u njihovu jeziku, a u gramatičara i leksikografa i što je pravilno.

Ideja o općem jeziku vrlo je stara na hrvatskom tlu, u protestanata i izrazita, ali je ona mogla biti konkretizirana tek u doba katoličke obnove kad je na temelju svojevrsnoga dijalektološkoga istraživanja uglavnom misionara, ali i trgovaca, izbor pao na štokavsku književnojezičnu stilizaciju upravo zato što su štokavski govori bili najprošireniji. Premda i u 17. stoljeću postoje očiti znakovi u kojem smjeru ide izbor *općega jezika*, u 18. stoljeću već je bilo sasvim očito da je štokavski književnik jezik postao prestižan. Učvršćivanju toga položaja svakako su pridonijeli bosanski franjevački pisci, što najbolje potvrđuju brojna izdanja njihovih djela, a osobito djela koja su doživjela više izdanja kao što su *Stipanuša* i *Babuša*, zatim djela Ivana Bandulovića, Matije Divkovića, za čiji je jezik Jagić (1864) rekao da je “čisto zlato”, ali i onih manje poznatih kao što su *Naslađen’je duhovno* i *Cviet od kriposti* Pavla Posilovića s više izdanja bosančicom i latinicom.

Analizirajući međuodnose prijevoda hrvatskih lekcionara, Gabrić-Bagarić (2002: 69) zaključuje da se oni mogu mjeriti po značenju s prijevodima *Biblije* u drugih naroda te da je njihov jezik “najbolji dokaz neprekinute razvojne linije

hrvatskoga književnoga izraza od 15. do 19. stoljeća”. Postojanje institucija kao što su akademije – književna društva koja su još u renesansi nicala najprije u Italiji pa dalje u Europi, ali i kod nas, ubrzavaju izgrađivanje prestižnoga jezika, ali nisu nužan uvjet, jer se prestižnost nekoga idioma može postići i drugim putem. U nas je tu veliku ulogu odigrala Katolička crkva u vrijeme katoličke obnove (Krašić, 2009), a franjevci su pripomogli da se štokavski književni jezik i proširi i ujednači. Zahvaljujući njima *bosanski* je mnogim piscima bio uzorni jezik. Tako je zapravo nastala jednadžba: *bosanski jezik* = *franjevačka koine* = *hrvatski književni jezik* u fazi standardizacije. Poznato je da su *bosanski*, primjerice, Kašić i Mikalja smatrali ljepšim, čišćim, kao što je za talijanski *lingua Toscana*, a pisani je, zahvaljujući upravo franjevačkim piscima, bio bliži govorenomu. Zapravo, ljepota je relativan pojam, svaki je idiom lijep svojim govornicima, ali je privlačnost ležala u proširenosti štokavštine i što se književni jezik nije jako razlikovao od narodnoga. Što se pak tiče “čistoće”, fra Stipan smatra da se narodni jezik pomiješao s tuđim. “I kada mi u Bosni govorimo, mnoge turske rieči mećemo i miešamo, tako i u Dalmaciji i u Dubrovniku mnoge rieči meću italijanski” (Margitić, 1701, u: Jagić, 1864: 353).

Vrlo se rano u pisanim spomenicima nalaze eksplicitna normativna načela. Piscu otvoreno ustaju protiv posuđenica i tuđica, a u rječnicima sustavom uputnica i odrednica propisuju koje se riječi trebaju smatrati književnima. Stoga sve do druge polovice 19. stoljeća možemo govoriti samo o upotrebnoj i o individualnoj normi, odnosno o snazi autoriteta pojedinoga autora, kakvi su neosporno bili Divković i Bandulavić.

Bosanski su franjevci bili gotovo jedini obrazovni sloj stanovništva u područjima pod turskom vlašću. Budući da su im djela bila namijenjena pučkoj publici, pisana su jezikom toga područja, dakle pretežito štokavskom ikavicom. Književna je stilizacija toga jezika postala prilično ujednačena, ujednačen je bio i slovoпись, pa je taj književnojezični izraz brzo dobio nadregionalni karakter. Veći dio te književnosti, uglavnom pučkoreligioznoga sadržaja, čine prijevodi i kompilacije te se u njihovu jeziku osjeća utjecaj latinskoga i talijanskoga, s kojih se prevodilo, što je osobito vidljivo u sintaksi i leksiku. Proučavajući leksik bosanskohercegovačkih franjevaca, Herta Kuna (1988) zaključila je da njihov leksik ima četiri glavna izvorišta: 1. crkvenoslavenski leksički fond, 2. hrvatski dalmatinsko-dubrovački pisci 16–18. st., 3. posuđenice latinskoga i talijanskoga porijekla iz prijevodne literature, 4. jezično stvaralaštvo. Općenito se može reći za franjevački leksik da, bez obzira na to koliko on odražava autorov govor, uvijek ima slojeva različite provenijencije.

Franjevački tekstovi pokazuju još jednu dosljednost: nedosljednu primjenu morfonološkoga pravopisa. Zato Pranjković (2000: 18) za fra Marka Dobretića

iz 18. stoljeća kaže da je on, “kao i mnogi drugi stariji pisci, vrlo nedosljedan”. Ta će se nedosljednost zadržati do danas; niti je pravopis prije bio dosljedno morfonološki, niti je danas dosljedno fonološki.

Izdvojivši u tom bosanskom franjevačkom književnojezičnom kompleksu ono zajedničko što je usmjerilo standardizaciju hrvatskoga jezika, dobili smo više obilježja te jednosti iznikle iz različitosti, od kojih su najvažnija:

- a. Bosanski su franjevački pisci za svoja djela izabrali domaći vernakular, narodni jezik, iako su mogli i latinskim pisati, osobito vjersku literaturu te je time narodni jezik stavljen na prvo mjesto.
- b. Bosanski su franjevački pisci odreda štokavci, što je štokavskom književnomu jeziku dalo premoć i prestižnost nad ostalim hrvatskim književnim mikrojezicima. Budući da su većinom bili i novoštokavci, pridonijeli su postupnomu učvšćivanju novoštokavštine kao dijalektne osnove književnoga jezika.
- c. Bosanski su franjevački pisci izabrali latinicu, iako su mogli krenuti Divkovićevim putem i nastaviti pisati bosančicom, te su tako zaslužni za konačno rješenje problema hrvatske višepismenosti.
- d. Bosanski su franjevački pisci svojim djelima proširili i učvrstili polifunkcionalnost književnoga jezika kao jednoga od glavnih obilježja standardizacije.
- e. Ikavsko-jekavsko dvojstvo franjevci nisu riješili, riješili su ga poslije ilirci u korist jekavskoga, uz dopuštanje i ostalih jatovskih odraza, ali se bez ikavske književnojezične baštine ne može razumjeti ni prošlost ni sadašnjost hrvatskoga jezika.
- f. Uočavajući dijalektnu raznolikost, franjevci su vrlo rano uočili potrebu za jedinstvenim književnim jezikom pa su izgradili naddijalektni književni idiom, odnosno franjevačku književnu koine. Njezinu ujednačivanju dali su doprinos svakako i franjevački gramatičari i leksikografi.

Od raznolikosti do jednosti i od jednosti nazad

Povijesni put hrvatskoga jezika dobro oslikava Belostenčev *Gazophylacium*, ali i jedan bosanski franjevac, *tih pregalac*, fra Ivan Ančić koji je živio u 17. stoljeću, prošao, što školovanjem, što službovanjem, put od rodne Lipe, preko Italije nazad do Slavonije i Rame. Ančić svojim djelima potvrđuje višejezičnost i višedijalektnost na međutekstualnoj i na unutartekstualnoj razini i na hrvatskom i na latinskom, ali i latinskim umecima u hrvatskom tekstu te jekaviziranim svojim ikavskim “jezikom dumanskim”. Nakon stoljećâ

književnojezičnoga razvoja obilježena raznolikošću jezik je kodificiran Babukićevim, Mažuranićevim i Veberovim gramatikama te saborskim proglašenjem “diplomatičkim” jezikom 1847. godine. Jedinstvo je konačno postignuto. Iduće stoljeće i pol, unatoč burovitim sociolingvističkim prilikama, hrvatski je standardni jezik uspio sačuvati svoja glavna normativna obilježja, a u ovom stoljeću, konačno priznat, opet klizi prema raznolikosti. Višejezičnost je i danas nužna kao i nekad, i sada se njeguju hrvatski književni mikrojezici na različitim dijalektnim osnovama, no ipak je dosta toga i drugačije. S jedne strane jezični normativci sputavaju ga okamenjenom kodifikacijskom normom koju nisu skloni mijenjati pod pritiskom upotrebne norme pa između upotrebne i kodifikacijske norme postoji *napetost*. S druge strane e-komunikacija i ubrzani ritam življenja nameću spontanost oslobođenu pravila. No, više od toga globalizacija i utjecaj engleskoga drugačije je naravi nego nekadašnji utjecaj latinskoga koji je imao također ulogu globalnoga jezika kao danas engleski. Iako se naši stariji pisci nisu uspijevali osloboditi latinskoga leksika i latinske sintakse, oni su kalkiranjem i prevodenjem popunjavali hrvatski leksik, izgrađivali terminologiju, njegovali svoj jezik premda su znali i tri-četiri jezika. Ostaje otvoreno pitanje hoće li se u sadašnjoj, pomalo zabrinjavajućoj raznolikosti naći neka kohezijska silnica kao što je nekad bila franjevačka književna koine.

Literatura

- Brozović, Dalibor ([1972] 2006), “Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića”, *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*, Školska knjiga, Zagreb.
- Danica: *Danica ilirska*, 1835–1849, pretisak, Liber, Zagreb 1972.
- Duličenko, 1981: Дуличенко А. Д., *Славянские литературные микроязыки*, Валгус, Таллинн.
- Fancev, Franjo (1923/24), “O ‘Stjepanuši’ fra Stipana Jajčanina”, *Nastavni vjesnik*, XXXII: 38–44, 108–114.
- Gabrić-Bagarić, Darija (2002), “Književni jezik lekcionara 17. stoljeća”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 28: 35–71.
- Gabrić-Bagarić, Darija (2013), “Fra Matije Divkovića *Nauk krstjanski* (1611.)”, u: *Nauk krstjanski za narod slovinski; Sto čudesa aliti zlamen’ja Blažene i slavne Bogorodice, Dvice Marije*, ur. Marko Karamatić, Kulturno-povijesni institut Bosne Srebrene, Sarajevo.
- Jagić, Vatroslav (1864), “Iz prošlosti hrvatskoga jezika”, *Književnik*, I: 332–358, 447–485.

- Jurić-Kappel, Jagoda (2013), "Matija Divković (1563–1631), der erste bosnische Schriftsteller", *Bosnien im Spiegel älterer Schriften / Bosna u ogledalu starije pismenosti*, Edition Liaunigg, Beč.
- Katičić, Radoslav (2001), "Pavao Posilović – glas iz vremena tihih pregalaca", u: *Zbornik o Pavlu Posiloviću*, Gradska knjižnica "Juraj Šišgorić" Šibenik – Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Šibenik – Zagreb.
- Knezović, Pavao, 2005: "Margitićev latinski tekst iz 1704. otisnut bosanicom", *Croatia Cristiana Periodica*, 56: 45–50.
- Krasić, Stjepan (2009), *Počelo je u Rimu: Katolička obnova i normiranje hrvatskoga jezika u XVII. stoljeću*, Matica hrvatska, Dubrovnik.
- Kuna, Herta (1988), "Neka izvorišta bosanskohercegovačke franjevačke leksike XVII i XVIII v.", u: *Leksikografija i leksikologija, Zbornik radova*, ANUBiH, Posebna izdanja, knj. LXXXV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 21, Sarajevo 1988.
- Kuna, Herta (1997), "Hrvatska književnost u Bosni i Hercegovini u 18. stoljeću", u: *Prvi hrvatski slavistički kongres, Zbornik radova*, II, ur. Stjepan Damjanović, HFD, Zagreb.
- Lanosović, Marijan (1778), *Neue Einleitung zur slawonischen Sprache*, Osijek.
- Margitić, Stipan (1708), *Fala ot sveti aliti govorenjia ot svetkovina zabiliženi priko godišta*, Venecija.
- Marković, Svetozar (1958), *Jezik Ivana Ančića*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd.
- Petrović, Bernardina (2005), *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Pranjić, Krunoslav (1998), *Iz-Bo-sne k Europi*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Pranjkić, Ivo (2000), *Hrvatski jezik i franjevci Bosne Srebrene*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Pranjkić, Ivo, 2005: "Jezik bosanskih franjevaca", u: *Jezik u Bosni i Hercegovini*, ur. Svein Mønnesland, Institut za jezik u Sarajevu – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo.
- Putanec Valentin (1990), "Poliglottni ar.-perz.-grč.-srp. i ar.-perz.-grč.-hrv. rukopisni konverzacijski priručnici s konca 15. st. na Porti u Carigradu (Knjižnica u Aja-Sofiji, mss. 4749 i 4750)", *Rasprave ZJ*, 16: 237–244.
- Rešetar, Milan (1928–1929), "Posilovićev ikavsko-jekavski govor", *Južnoslovenski filolog*, Beograd, VIII: 83–87.
- Tafra, Branka (2005), *Od riječi do rječnika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Tafra, Branka (2012), *Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Tafra, Branka, Petra Košutar (2011a), "Novoštokavska obilježja hrvatskoga književnoga jezika u 17. stoljeću", u: *Zbornik o Ivanu Ančiću*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Tafra, Branka, Petra Košutar (2011b), "Nova periodizacija hrvatskoga književnoga jezika", *Filologija*, 57: 185–204.

RAZNOLIKOŠĆU DO JEDNOSTI – FRANJEVAČKI PUT KNJIŽEVNOJEZIČNE UJEDNAČE

Sažetak

Povijest hrvatskoga književnoga jezika obilježena je postojanjem više pisama i više književnih jezika, što stranih, što domaćih na različitim dijalektnim osnovama pa je stoljećima vladala svojevrsna *napetost* između postojećih književnojezičnih razlika i težnji za zajedničkim književnim jezikom. Zadaća je ovoga rada bila da na primjeru franjevačke književnosti 17. i 18. stoljeća iz doba standardizacije hrvatskoga jezika u toj raznolikosti otkrije zajednička obilježja. Pritom je pozornost usmjerena na neke općejezikoslovne teme kao što je pitanje sinonimije, varijantnosti, posuđivanja i jezičnoga normiranja. Franjevci su, osobito bosanski, uvelike pridonijeli ujednačivanju upotrebne norme prije same kodifikacije pa njihov jezik krije norme stalnice koje su utkane u današnji standardni jezik. Postavili smo tezu da se u raznolikosti krije jednost, što poništava tezu o hrvatskim pokrajinskim književnostima, a osnažuje tezu o kohezijskoj ulozi bosanskih franjevacu u izgradnji hrvatskoga književnoga jezika.

Ključne riječi: hrvatski jezik, franjevačka koine, sinonimija, dubletnost, jezična norma.

THROUGH DIVERSITY TO ONENESS – FRANCISCAN PATH TOWARDS UNIFICATION OF LITERARY LANGUAGE

Abstract

The history of the Croatian literary language is marked by the existence of several scripts and several literary languages, some domestic, some foreign, and based on different dialectal grounds. Hence it is not surprising that certain tension between the existing linguistic and literary differences and the pursuit of a common literary language has been present for centuries. The task of this study was to reveal common features in this diversity on the example of Franciscan literature of the 17th and 18th centuries from the period of standardization of the Croatian language. Attention is thereby focused on some general linguistic topics such as the issues of synonymy, variance, borrowing and linguistic norms. The Franciscans, especially the Bosnian ones, greatly contributed to the harmonisation of usage standards prior to the codification and their language hides benchmark constants that are woven into today's standard language. We have put forward a thesis that diversity hides oneness, which annuls the thesis of Croatian

provincial literatures, and strengthens the thesis on the cohesive role of the Bosnian Franciscans in the construction of the Croatian literature language.

Key words: Croatian language, Franciscan *koine*, synonymy, doublet forms, linguistic standard.